

دکتر فتح الله یاوری

پروہش گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ضرورت احیای
مادہ ۲۱۸ قانون مدنی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

● مقدمه

ماده ۲۱۸ قانون مدنی که در مبحث راجع به جهت معامله بوده بر اثر اصلاحاتی که در سال ۱۳۶۱ شمسی در این قانون به عمل آمده از متن قانون حذف شده است. عبارت ماده مزبور این است: «هرگاه معلوم شود که معامله به قصد فرار از دین واقع شده آن معامله نافذ نیست.»

هیأت بررسی مواد قانون مدنی که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران مواد این قانون را از نظر تطبیق با احکام اسلامی مطالعه کرده اند دلیلی بر حذف این ماده ذکر ننموده و در گزارش خود، ضمن اظهار نظر برای اصلاح بعضی از مواد قانون مدنی، حذف این ماده را هم پیشنهاد داده اند.

از آنجا که مأموریت این هیأت تطبیق مواد قانون مدنی با احکام دین مبین اسلام بوده چنین به نظر می‌رسد که ماده مزبور را مخالف با مبانی فقهی و احکام اسلامی تشخیص نموده و حذف آن را لازم دانسته اند.

واقعیت امر این است که ماده ۲۱۸ قانون مدنی بیش از نیم قرن مورد عمل و اجرا بوده است و محاکم دادگستری دعاوی و اختلافات زیادی را بروفق این ماده رسیدگی کرده و در جهت احقاق حق مردم احکامی صادر نموده اند بدون اینکه در مورد این ماده از طرف مراجع ذیصلاح اشکال شرعی عنوان شده باشد. بعلاوه، تهیه لایحه قانون مدنی و تصویب آن در کمیسیون قوانین عدلیه و مجلس شورای ملی سابق با مقدمات خاصی انجام شده است که شرح اجمالی آن در اینجا ذکر می شود:

الف. بررسی تاریخی

بعد از برقراری مشروطیت در ایران و انقراض سلسله قاجاریه و تشکیل عدلیه لازم بود که در مسائل حقوقی و کیفری و ثبتی و تجاری و غیره قوانینی وضع شود تا مراجع قضایی عدلیه بتوانند براساس قوانین مدون و مصوب مجلس شورای ملی به دعاوی و اختلافات مردم رسیدگی نمایند. قوانین اصول محاکمات حقوقی و جزایی و اصول تشکیلات عدلیه و قوانین ثبتی و تجاری از جمله قوانینی است که در ادوار اولیه قانونگذاری مجلس شورای ملی تصویب شده اند.

مقدمات تهیه لایحه قانون مدنی نیز مقارن دوره پنجم قانونگذاری مجلس شورای ملی فراهم شد و عده ای از فقها و فضلا، که در سطح اعلا علمی قرار داشته اند، مطالب جلد اول قانون مدنی را از فقه اسلامی و برمبنای فتاوی معتبر اقتباس نمودند و در ابواب و فصول و مباحث خاص قرار دادند و دولت آن را به صورت لایحه ای مشتمل بر عقود و معاملات و تعهدات و ارث و وصیت و غیره به مجلس شورای ملی تسلیم نمود و مجلس در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ با تصویب ماده واحده ای به دولت اجازه داد که لایحه قانون مدنی را تا وقتی که رأی کمیسیون قوانین عدلیه اعلام شود اجرا نماید. ماده مزبور به این شرح است:

«ماده واحده - دولت مجاز است از روز ۲۰ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ که

کاپیتولاسیون ملغی است لایحه قانون مدنی را که به مجلس شورای ملی تقدیم داشته تا وقتی که رأی قطعی کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی اتخاذ و اعلام شود به موقع اجرا گذارد.»^۱

کمیسیون قوانین عدلیه که مرکب از فقها و رجال علمی و شخصیت‌هایی مانند شهید مدرس رضوان الله تعالی علیه و مرحوم حاج ابراهیم آشتیانی و مرحوم آیه الله زاده خراسانی و مرحوم جهانشاهی و مرحوم حاج شیخ بیات بوده اند به تدریج مواد جلد اول قانون مدنی را بررسی و با متن فقه و فتاوی معتبر فقهای شیعه تطبیق نموده و صحه گذارده و برای تصویب به مجلس شورای اسلامی ارسال داشته اند و مجلس در سال ۱۳۱۳ شمسی جلد اول قانون مدنی را مشتمل بر ۹۵۵ ماده از تصویب نهایی گذرانیده و به دولت ابلاغ نموده است. جلد دوم قانون مدنی هم از ماده ۹۵۶ تا ماده ۱۳۳۵ در سال ۱۳۱۴ شمسی و در دوره دهم قانونگذاری مجلس شورای ملی تصویب شده است.

آنچه که اهمیت فوق العاده دارد این است که در ادوار اولیه قانونگذاری مجلس شورای ملی، بر طبق اصل دوم متمم قانون اساسی سابق، پنج نفر از مجتهدان طراز اول آن زمان بر مصوبات مجلس شورای ملی نظارت داشته اند تا مواد قانونیه مخالفتی با قواعد مقدسه اسلام و قوانین حضرت خیر الانام صلی الله علیه و آله نداشته باشد و در هر مورد که مواد معنونه مخالفت با قواعد اسلام داشته است هیأت علمای طراز اول این مواد را رد نموده و مانع از آن شده اند که عنوان قانونی پیدا نماید و رأی هیأت علمای طراز اول برای مجلس شورای ملی مطاع و متبع بوده و اجازه اجرای لایحه قانون مدنی و تصویب ماده واحده فوق الاشعار با انجام این مقدمات بوده است.

بنا بر آنچه ذکر شد، جلد اول قانون مدنی و ماده ۲۱۸ این قانون در

۱. لازم به ذکر است که در تصویب این ماده واحده و اجازه اجرای لایحه قانون مدنی پنج نفر از مجتهدان طراز اول نظارت داشته اند.

سه نوبت به وسیله فقها و مجتهدان و علمای زمان بررسی شده است، به این ترتیب: یک نوبت در هیأت تهیه لایحه قانون مدنی و بررسی مجتهدان طراز اول در سنوات ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ هجری شمسی، نوبت دیگر در کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی با شرکت فقهای مانند شهید مدرس اعلی الله مقامه در سنوات ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ هجری شمسی به بعد و بالاخره در سال ۱۳۱۳ شمسی در موقع طرح لایحه برای تصویب نهایی در مجلس شورای ملی، و در هیچ یک از این مراحل به مواد قانون مدنی در مباحث عقود و معاملات و تعهدات و ارث و وصیت و غیره که در جلد اول قانون مدنی تدوین گردیده و از آن جمله ماده ۲۱۸ می باشد اشکال شرعی نشده و مطابقت این مواد قانونی با احکام اسلام تأیید و تصویب گردیده است. بعلاوه، در مدت پنجاه و چهار سال که محاکم دادگستری از سال ۱۳۰۷ تا سال ۱۳۶۱ شمسی بر اساس این ماده اقدام و رسیدگی قضایی نموده اند قدرت قانونی ماده ۲۱۸ در حل مشکلات مردم و جلوگیری از تعدی و تجاوز کسانی که با قصد سوء در مقام تضييع حقوق دیگران بوده اند به اثبات رسیده است.

ب. تحلیل حقوقی ماده ۲۱۸ قانون مدنی

ماده مرقوم در مبحث راجع به جهت معامله بوده که از جمله شرایط صحت معاملات است و برای روشن شدن مطلب لازم است راجع به شرط و شرایط اساسی صحت معاملات و تحلیل حقوقی ماده ۲۱۸ بحث شود.

در تعریف شرط گفته اند: شرط آن است که در ایجاد شیئی دیگر اثر داشته و از وجودش وجود آن شیئی و از عدمش عدم آن لازم آید. قانون مدنی برای صحت معاملات شرایطی را بر مبنای مآخذ فقهی مقرر داشته است که به شرایط اساسی صحت معاملات موسوم و عبارتند از قصد طرفین و رضای آنها، اهلیت طرفین معامله، معلوم بودن مورد معامله و مشروع بودن جهت معامله. و فقدان هر یک از این شرایط موجب عدم صحت معامله می شود.

جهت معامله عبارت از مقصود طرفین از انجام معامله و نظر غایی آنان در رسیدن به این مقصود است و قانون مدنی در مبحث راجع به جهت معامله مواردی را در مادّتین ۲۱۷ و ۲۱۸ ذکر نموده و بطلان یا عدم نفوذ معامله را در هر مورد معین کرده است.

در ماده ۲۱۷ قید شده که ذکر جهت معامله ضروری نیست ولی اگر تصریح شود، باید مشروع باشد، والا معامله باطل است. بنابراین، اگر در ضمن معامله جهت معامله و مقصود طرفین از انجام آن تصریح نشود معامله، با رعایت سایر شرایط اساسی، صحیح و معتبر خواهد بود؛ اما اگر جهت معامله تصریح شود مثلاً در معامله زمین قصد خریدار برای احداث قمارخانه باشد و تصریح شود یا خریدار انگور قصد خود را برای تهیه شراب ذکر نماید تشکیل قمارخانه و تهیه شراب فعل حرام و خلاف شرع است و معامله برای انجام فعل حرام خلاف شرع و باطل است و برطبق حدیث شریف نبوی «اذا حرم شیئاً حرم ثمنه»، ثمن چنین معامله ای هم حرام می باشد.

در ماده ۲۱۸ قانون مدنی قصد فرار از دین و اثر شرعی و حقوقی آن مطرح شده است و در توضیح مطلب می توان گفت هر معامله ای که به نحو صحت واقع شود منشأ تعهدی برای یک طرف معامله می گردد و برای طرف مقابل حقی ایجاد می کند و متعهد به حکم آیه شریفه «یا ایّها الذین آمنوا اوفوا بالعقود»^۲ و حدیث مشهور نبوی «المؤمنون عند شروطهم» ملزم به ایفای تعهد بوده و الزام متعهد به انجام تعهد برای تأمین حق طرف مقابل می باشد. و براین اساس است که اگر مورد معامله مال باشد و مدیون از وفای به عهد و تأدیه دین امتناع ورزد، ذیحق می تواند از اموال مدیون استیفای حق کند و چون حق داین بر اموال مدیون مورد حمایت شرع و قانون است لذا بنا بر قاعده «العقود تابعة للقصود» اگر مدیون مالی را به قصد اضرار داین و فرار از دین مورد معامله قرار دهد، و این امر به اثبات برسد، معامله مزبور از آن جهت که مخلّ به حق داین می باشد صحیح نیست مگر اینکه ذیحق معامله مزبور را

۲. سورة مائده، آیه ۱.

اجازه دهد و تنفیذ نماید، که در این صورت، تنفیذ معامله کاشف از صحت آن در زمان وقوع معامله خواهد بود و چنانچه ذیحق معامله مزبور را تنفیذ نکند، به دلالت اجماع فقهای امامیه، معامله مزبور باطل است.

منع شرعی و قانونی ورثه مدیون از تقسیم ماترک قبل از پرداخت دیون متوفی به حکم آیه شریفه «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دِينَ»^۳ و یا ماده ۲۶۷ قانون امور حسبی و یا نافذ نبودن وقفی که به ضرر دیان باشد (ماده ۶۵ قانون مدنی) و یا منع مداخله تاجر ورشکسته در اموال خود (ماده ۴۱۸ قانون تجارت) و یا منع راهن از تصرفی که منافی حق مرتهن باشد (ماده ۷۹۳ قانون مدنی) مبتنی بر این قاعده فقهی و حقوقی است.

با توجه به مطالب فوق معلوم می‌شود که ماده ۲۱۸ قانون مدنی نه تنها زائد نبوده تا حذف آن از متن قانون لازم باشد بلکه در عمل به اثبات رسیده است که استفاده از این ماده تا چه حد برای جلوگیری از تعدی و تجاوز به حقوق محرومان و مظلومان و تمام کسانی که در حکومت جمهوری اسلامی ایران اجرای عدالت و قسط اسلامی را از دادگستری انتظار دارند مفید و مؤثر می‌باشد، و لذا احیاء و تصویب مجدد این ماده در قانون مدنی ضروری است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ج. رویه قضایی

در بایگانی محاکم دادگستری پرونده‌هایی موجود است که تأثیر و قاطعیت ماده ۲۱۸ قانون مدنی را در رفع مشکلات مردم نشان می‌دهد. خاطره ذهنی نگارنده در مورد یک نمونه از این پرونده‌ها که در سالهای قبل از انقلاب اسلامی ایران در دادگاه شهرستان و استان تهران مطرح و رسیدگی شده است اجمالاً بیان می‌شود:

زن و شوهری به نام سکینه و جمال با یکدیگر اختلاف داشته‌اند که

۳. سوره نساء، آیه ۱۱.

به مفارقت بین آندو منتهی شده و متعاقب آن دختر سه ساله آنها تحت حضانت مادر قرار گرفته است. بانوسکینه مدتی بعد از وقوع طلاق، در حالی که از نظر معاش و زندگی در زحمت بوده است، برای مطالبه مبلغ یکصد و پنجاه هزار ریال مهریه خود اجرائیه ثبتی صادر کرده و جمال برای اینکه از توقیف مصون بماند دعوی اعسار از پرداخت مهریه را در دادگاه مطرح ساخته و در نتیجه دادگاه حکم بر قبول اعسار او صادر نموده است. بانوسکینه که اطلاعاتی در مورد مالکیت جمال نسبت به باغی در کرج داشته است در مقام توقیف ملک مزبور برآمده و با مراجعه به اداره ثبت مشخص می‌شود که جمال چند روز بعد از وقوع طلاق سهم مالکانه خود را از باغ کرج به برادرش به مال الصلح یک سیرنبات موهوب صلح نموده است و نیز مال دیگری ندارد. بانوسکینه از کانون وکلای دادگستری تهران وکیل معاضدتی درخواست نموده و وکیل او دعوی به خواسته بطلان و بی اعتباری صلحنامه در دادگاه شهرستان تهران مطرح ساخته و انتقال باغ در سهم ملکی جمال را، در حالی که بابت مهریه بانوسکینه مدیون بوده و مال دیگری نداشته است، به قصد فرار از دین اعلام و استشهادنامه ای هم ضمیمه کرده دایر بر اینکه شهود اظهار داشته اند که جمال بعد از اینکه بانوسکینه را طلاق داده گفته است اقدامی خواهد نمود که این زن نتواند دیناری بابت مهریه خود از وی وصول نماید. بانوی مزبور و وکیل او در جلسات رسیدگی دادگاه شهرستان تهران در مورد اختلاف زن و شوهر که منجر به طلاق شده است و دعوی اعسار جمال و انتقال صوری سهم ملکی او از باغ کرج توضیحاتی داده اند و جمال در دفاع از این دعوی اظهار نموده که امکان مالی برای پرداخت مهریه بانوسکینه ندارد و اعسار او در دادگاه ثابت شده و انتقال سهم ملکی او از باغ کرج به برادرش بابت طلب او بوده و در پاسخ سؤال دادگاه راجع به دلیل این طلب اظهار کرده است که دلیلی ندارد. دادگاه پس از رسیدگی، دعوی بانوسکینه را ثابت دانسته و معامله را به قصد فرار از دین تشخیص داده و حکم بر بطلان و بی اعتباری صلحنامه مورد دعوی صادر نموده که در دادگاه استان تهران تأیید شده و به این ترتیب

امکان استفاده بانوسکینه از فروش سهم ملکی جمال از باغ کرج به وسیله
اجرای ثبت و وصول مهریه او فراهم شده است.^۴

● نتیجه

مصوبه مورخ ۱۳۶۱/۱۰/۸ کمیسیون امور حقوقی و قضایی مجلس
شورای اسلامی در مورد اصلاح موادی از قانون مدنی و حذف ماده ۲۱۸ این
قانون برای مدت پنج سال به صورت آزمایشی اجرا شده و مدت مزبور در
سال ۱۳۶۶ منقضی گردیده است و اینک با توجه به ضرورت احیای ماده
۲۱۸ که در اجرای عدالت و گسترش قسط اسلامی بی اندازه مؤثر می باشد
اقتضا دارد لایحه تصویب نهایی مصوبه مورخ ۱۳۶۱/۱۰/۸ کمیسیون امور
حقوقی و قضایی مجلس شورای اسلامی، ضمن اصلاحات لازم و احیای
ماده ۲۱۸ قانون مدنی، از طرف قوه قضائیه به مجلس شورای اسلامی تقدیم
شود تا تصویب آن راهگشای دستگاه قضایی کشور برای احقاق حق
محرومان و مظلومان جامعه باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۴. این پرونده در سال ۱۳۳۴ شمسی در شعبه دهم دادگاه شهرستان تهران مطرح و رسیدگی شده
و حکم دادگاه در سال ۱۳۳۵ در شعبه ششم دادگاه استان مرکز تأیید گردیده و قطعیت یافته
است.